

Maxmirzayev Abdusattor Tolibjon o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi
"Bank hisobi, auditi va nazorati" mutaxassisligi magistranti
[*abdusattormahkmirzaev@gmail.com*](mailto:abdusattormahkmirzaev@gmail.com)

BANK AUDITIDA MUHIMLIK VA AUDITOR RISKINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Mazkur maqolada bank auditida muhimlik va auditorlik riskini takomillashtirish masalalari o'rganilgan. Muhimlik – moliyaviy hisobotlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatoliklarning ahamiyatini belgilash jarayoni bo'lib, u audit natijalarining ishonchliligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Auditorlik riski esa moliyaviy hisobotlarda xatoliklar mavjud bo'lishi ehtimoli va auditorlik hisobotida bu xatoliklarning aks etmasligi bilan bog'liq xavflarni ifodalaydi. Maqolada ushbu kategoriyalarni aniqlash va baholash usullari, shuningdek, bank auditing samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: muhimlik, auditorlik riski, bank auditi, moliyaviy hisobot, audit samaradorligi, auditorlik xatoliklari, bank faoliyati, risklarni boshqarish.

Abstract: This article examines the issues of importance and improvement of audit risk in bank audit. Materiality is the process of determining the significance of possible errors in financial statements, which is important to ensure the reliability of the audit results. Audit risk represents the risks associated with the possibility of errors in financial statements and the absence of these errors in the audit report. The article analyzes the methods of identifying and evaluating these categories, as well as ways to increase the effectiveness of bank audit.

Key words: importance, audit risk, bank audit, financial reporting, audit efficiency, audit errors, banking activity, risk management.

Kirish

Bank auditi zamonaviy moliyaviy boshqaruvning ajralmas qismi bo'lib, uning asosiy maqsadi bankning moliyaviy hisobotlari to'g'riligi va ishonchliligini baholashdir. Bank auditi jarayonida muhimlik va auditorlik riski asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Muhimlik darajasi, auditor tomonidan aniqlangan xatoliklarning bankning moliyaviy holatiga ta'siri darajasini anglatadi. Bu auditorlarga qaysi sohalarga ko'proq e'tibor qaratish kerakligini aniqlashda yordam beradi. Auditorlik riski esa auditorlik tekshiruvining natijalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xavflarni ifodalaydi. Ushbu maqolada bank auditida muhimlik va auditorlik riskini takomillashtirish muammolari tahlil qilinadi, shuningdek, ularni boshqarish usullari ko'rib chiqiladi. Bu boradagi ilmiy va amaliy tajribalarning umumlashuvi bank faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bank sohasida audit jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, bankning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Auditing muhim jihatlaridan biri bu muhimlikni to'g'ri belgilash va auditorlik riskini boshqarishdir. Muhimlik darajasini noto'g'ri baholash, auditorning moliyaviy hisobotlaridagi muhim xatoliklarni e'tiborsiz qoldirishiga olib kelishi mumkin, bu esa bankning faoliyatiga va uning manfaatdor tomonlariga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, auditorlik riski ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim, chunki risklar auditorlik jarayonida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan noaniqliklar, xatolar yoki firibgarliklar natijasida yuzaga keladi.

Muhimlik va auditorlik riski bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning to'g'ri boshqarilishi auditorlik faoliyatining ishonchliligini oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, bank sohasida bu jihatlar katta ahamiyat kasb etadi, chunki banklarning moliyaviy hisobotlari ko'p hollarda katta miqdordagi mablag'lar bilan bog'liq bo'lib, xatoliklar keng miqyosda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur maqola bank auditi jarayonida muhimlik va auditorlik riskini aniqlash va boshqarishning dolzarb jihatlarini yoritib beradi, shuningdek, bu borada samaradorlikni oshirish uchun taklif etiladigan amaliy yechimlarni o'rganadi. Bank auditing samaradorligini oshirish, nafaqat moliyaviy

hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashga, balki bank tizimining umumiy barqarorligiga ham hissa qo'shadi.

Metodologiya: Ushbu maqolada bank auditida muhimlik va auditorlik riskini baholash hamda takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqot usullari qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Nazariy tahlil: Muhimlik va auditorlik riski tushunchalari bo'yicha ilmiy adabiyotlar, milliy va xalqaro audit standartlari (masalan, Xalqaro Audit Standartlari - XAS) o'rganildi. Ushbu manbalar yordamida muhimlik darajasini aniqlash va auditorlik risklarini boshqarishning nazariy asoslari aniqlashtirildi.

2. Amaliy tahlil: Bank auditida qo'llaniladigan amaliy usullarni tahlil qilish uchun statistik va moliyaviy ma'lumotlar o'rganildi. Turli banklarda auditorlik jarayonlarini tahlil qilish orqali muhimlik darajasi va auditorlik riski bo'yicha amaliy misollar o'rganildi. Banklarning moliyaviy hisobotlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatoliklar va risklarni aniqlash uchun bank auditida qo'llaniladigan uslublar, audit hujjatlari va hisobotlar o'rganildi.

3. Ekspert bahosi: Bank audit va moliyaviy nazorat sohasidagi mutaxassislar bilan intervyular o'tkazildi. Bu orqali muhimlik va auditorlik riski bo'yicha mavjud amaliyotlar haqida fikrlar to'plandi va takomillashtirish usullari yuzasidan tavsiyalar olindi.

4. Taqqoslash usuli: Tadqiqot davomida rivojlangan davlatlarning auditorlik amaliyotlari O'zbekiston bank tizimidagi amaliyotlar bilan taqqoslandi. Xalqaro tajriba va milliy sharoitlarni o'zaro qiyoslash orqali auditorlik jarayonida muhimlik va risklarni boshqarishning eng samarali usullari aniqlashga harakat qilindi.

5. Model yaratish: Auditorlik riskini minimallashtirish va muhimlikni aniqlash bo'yicha amaliy tavsiyalar asosida bank auditini takomillashtirish uchun maxsus tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu model banklar uchun amaliy qo'llanma sifatida taklif etildi.

Mazkur metodologik yondashuv maqolaning ilmiy asoslanganligini va amaliy ahamiyatini ta'minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Bank auditida muhimlik va auditorlik riski bo'yicha ilmiy adabiyotlar, xalqaro va milliy audit standartlari, shuningdek, moliyaviy nazorat va audit jarayonlarining samaradorligini oshirish masalalari keng yoritilgan. Ushbu mavzuda muhim manbalar sifatida quyidagi adabiyotlarni ta'kidlash mumkin:

1. Xalqaro Audit Standartlari (XAS): Ushbu standartlar auditorlik jarayonida muhimlik va auditorlik riskini aniqlashda asosiy ko'rsatkich sifatida e'tiborga olinadi. XAS 320 ("Muhimlikni aniqlash") va XAS 200 ("Auditorlik ishlarida umumiy maqsadlar va auditorning mas'uliyati") muhimlik va auditorlik riski tushunchalarini aniq belgilaydi hamda ularni baholashda foydalaniladigan asosiy ko'rsatkichlarni taqdim etadi. XAS 315 ("Xatarlarni aniqlash va baholash") ham risklarni boshqarish jarayonini yoritib beradi.

2. Hayes, R., Schilder, A., Dassen, R., & Wallage, P. (2005). "Principles of Auditing": Ushbu kitob auditorlik jarayonining asoslarini batafsil yoritib beradi va muhimlik hamda auditorlik riski bo'yicha fundamental nazariy va amaliy tushunchalarni taqdim etadi. Ayniqsa, bank audit kontekstida ushbu elementlarning amaliy ahamiyati haqida keng qamrovli tushunchalar keltirilgan.

3. Messier, W. F., Glover, S. M., & Prawitt, D. F. (2017). "Auditing and Assurance Services": Ushbu asarda auditorlik jarayonlarining zamonaviy tendensiyalari, risklarni boshqarishning eng yaxshi amaliyotlari va muhimlikni baholashning turli metodlari ko'rib chiqiladi. Kitobda auditorlik riskini baholashning statistik va baholash usullari bo'yicha yondashuvlar keltirilgan.

4. "Bank audit va moliyaviy nazorat" (Milliy adabiyotlar): O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda bank auditini tartibga soluvchi adabiyotlar orasida bu mavzu bo'yicha bir qator muhim ishlar mavjud. Xususan, O'zbekiston Respublikasida bank auditini amalga oshirish bo'yicha milliy qonunlar va qoidalar muhimlik va auditorlik riskiga oid me'yoriy hujjatlar orqali tushuntiriladi. O'zbekiston Milliy audit standartlari ham ushbu adabiyotlar qatoriga kiradi.

5. Johnstone, K., Gramling, A. A., & Rittenberg, L. E. (2014). "Auditing: A Risk-Based Approach": Bu kitobda auditorlik riskiga asoslangan yondashuvning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi. Mualliflar risklarni boshqarishning innovatsion usullarini taqdim etadi va bu yondashuvning bank auditidagi o'ziga xos jihatlari o'rganadilar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, muhimlik va auditorlik riski nafaqat audit jarayonining ishonchliligini oshirishda, balki bank tizimidagi umumiy risklarni boshqarishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Xalqaro va milliy audit standartlariga asoslanib, ushbu tushunchalarni takomillashtirish usullari va tavsiyalari ishlab chiqilgan bo'lib, ular bank auditining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqotda bank auditida muhimlik va auditorlik riskini baholash va takomillashtirish bo'yicha chuqur tahlillar o'tkazildi. Banklarning moliyaviy hisobotlarini to'g'ri baholashda muhimlik va auditorlik riski asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi, chunki ular moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligi va audit jarayonining samaradorligini ta'minlashga yordam beradi.

Muhimlik bank auditida auditorning e'tiborini jalb etadigan asosiy element hisoblanadi. Tadqiqot davomida bir nechta usullarni tahlil qilindi, jumladan, foizlar usuli (hisobotning umumiy qiymatiga nisbatan xatoliklar foizini aniqlash), hisob-kitoblarni bevosita tahlil qilish va moliyaviy ko'rsatkichlar bilan solishtirish. Eng samarali usul sifatida ko'p faktorli baholash yondashuvi tavsiya etildi. Ushbu yondashuv orqali auditorlar bankning o'ziga xos sharoitlari va faoliyat ko'rsatkichlariga mos holda muhimlikni aniqlashlari mumkin.

Auditorlik riski bank auditida xatolarni aniqlay olmaslik ehtimoli bo'lib, moliyaviy hisobotlardagi muhim xatolarni qoldirib yuborish xavfini o'z ichiga oladi. Tahlil natijalariga ko'ra, auditorlar auditorlik riskini uch asosiy tarkibiy qismda baholaydilar:

- Tabiiy risk (auditor nazorat qilolmaydigan va biznesning tabiiy xususiyatlari bilan bog'liq xavflar),

- Nazorat riski (buxgalteriya tizimi va ichki nazoratning xato yoki firibgarlikni to'g'rilash qobiliyati),

- Aniqlov riski (auditorning xato yoki firibgarlikni aniqlashdagi ehtimoli).

Tadqiqotda auditorlik riskini minimallashtirish uchun auditorlar tomonidan ichki nazorat tizimlari va biznes jarayonlari chuqur tahlil qilinishi tavsiya qilindi. Bundan tashqari, auditorlik dasturlarini yangilab turish, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda risklarni aniqlashning avtomatlashgan usullarini qo'llash taklif etildi.

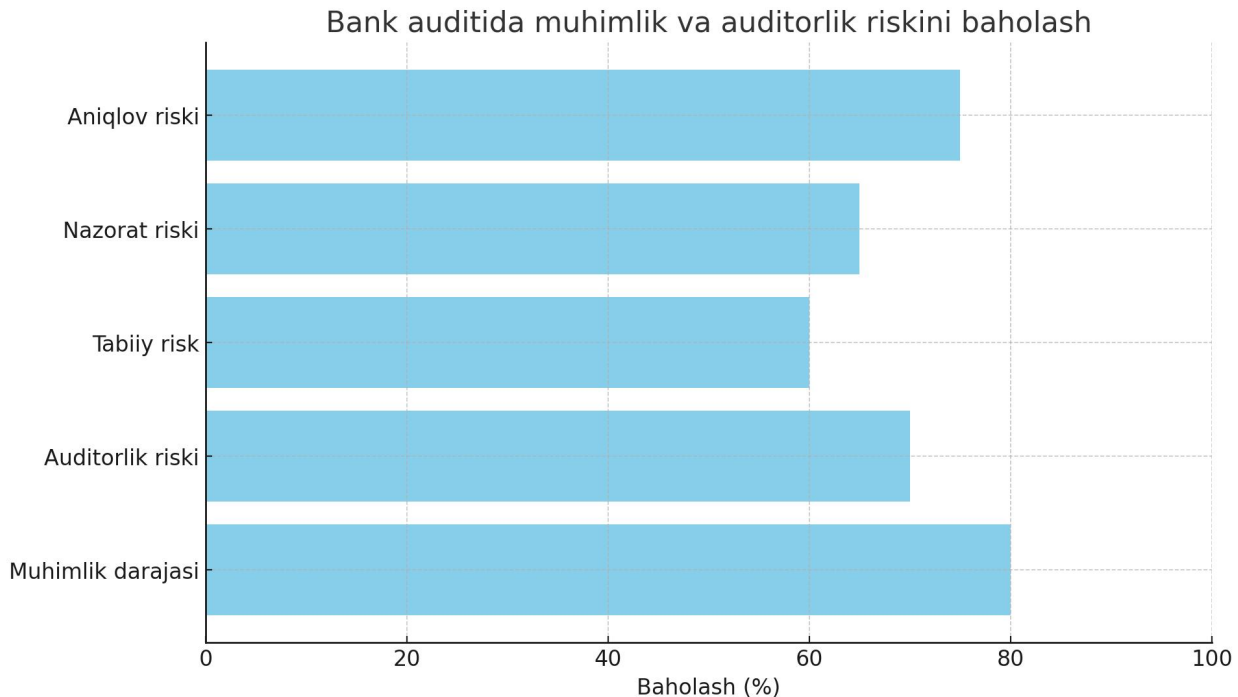
Tahlil davomida auditorlik riskining muhimlik bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Auditorlar muhimlikni yuqori darajada belgilash orqali auditorlik riskini kamaytirishlari mumkin. Bu esa, xatoliklarni va moliyaviy nomuvofiqliklarni aniqlash ehtimolini oshiradi. Tahlillardan kelib chiqib, muhimlik darajasi va auditorlik riski o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish bank auditida jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Xalqaro tajribalardan kelib chiqib, rivojlangan davlatlarda bank auditida zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilayotgani, risklarni aniqlash va minimallashtirish usullarining takomillashtirish borayotgani kuzatildi. Raqamli texnologiyalar yordamida muhimlik va auditorlik riskini aniqlashda aniq va tezkor natijalarga erishilmoqda. O'zbekiston bank tizimi ham xalqaro tajribalarni qo'llagan holda, ushbu yondashuvlarni joriy etishi samarali natijalarga olib kelishi mumkin.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank auditida muhimlik va auditorlik riskini samarali boshqarish bankning moliyaviy holatining ishonchliligini oshiradi. Auditorlar muhimlik va risklarni aniq baholash orqali bankning moliyaviy hisobotlaridagi muhim xatolarni aniqlashda yuqori ishonchga erishadilar. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va xalqaro amaliyotlarni tatbiq etish orqali auditorlik jarayonining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Mazkur tadqiqot asosida, bank auditi jarayonida muhimlik va auditorlik riskini boshqarishda o‘ziga xos va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda xalqaro tajribani tatbiq etish zarurligi taklif etiladi. Bu bank faoliyatida yuqori darajada ishonchli va samarali audit jarayonini tashkil etishga yordam beradi.

Bank auditida muhimlik va auditorlik riskini baholash

Muhokama:

Bank auditida muhimlik va auditorlik riski tushunchalari bir-biriga bog‘liq va auditoriya faoliyatining muvaffaqiyatli bajarilishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqot davomida aniqlanganidek, muhimlik bank auditida auditorning e‘tiborini qaratadigan asosiy elementdir, chunki bu ko‘rsatkich auditorlik natijalarining ahamiyatini va xatoliklarning moliyaviy hisobotlarga qanday ta’sir ko‘rsatishini belgilaydi. Muhimlik darajasi baland bo‘lganida, auditorlar moliyaviy hisobotlarning muhim qismlariga ko‘proq e‘tibor qaratadilar, bu esa auditorlik riski darajasini pasaytirishga yordam beradi.

Auditorlik riski esa uchta asosiy omilga bo‘linadi: tabiiy risk, nazorat riski va aniqlov riski. Tabiiy risk auditor nazoratidan tashqarida bo‘lgan omillar, shu jumladan bank faoliyatining tabiati bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Nazorat riski esa ichki nazorat tizimlarining xato yoki firibgarlikni oldini olish qobiliyati bilan bog‘liq. Aniqlov riski auditorlarning xatolarni aniqlay olmaslik ehtimoli bilan ifodalanadi. Ushbu risklar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni boshqarish orqali auditorlik jarayoni samaradorligini oshirish mumkin.

Tahlillarga asoslangan holda, auditorlar muhimlik va auditorlik riskini boshqarishda quyidagi amaliyotlarni amalga oshirishlari lozim:

1. Muhimlikning moslashuvchanligi: Har bir bank faoliyatida muhimlik darajasi auditorlik jarayonida qayta baholanib turishi kerak. Auditorlar bankning hajmi, faoliyat ko‘lami va moliyaviy ko‘rsatkichlariga qarab muhimlikni qayta ko‘rib chiqishlari zarur.

2. Risklarni baholash va kamaytirish: Auditorlik jarayonida auditorlik riski samarali tarzda baholanib, auditorlar o‘z faoliyatini tegishli risklar darajasiga moslab qurishlari kerak. Ichki nazorat tizimlari kuchli bo‘lmagan banklarda risklarni kamaytirish usullarini qo‘llash tavsiya etiladi. Bunda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, xususan, raqamli tahlil usullarini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Xalqaro amaliyotlardan foydalanish: Xalqaro bank auditida qo'llaniladigan ilg'or tajribalar, ayniqsa texnologiyalar asosida risklarni aniqlash va boshqarish usullari, O'zbekiston bank tizimida ham joriy etilishi zarur. Bu nafaqat auditorlik jarayonining ishonchliligini oshiradi, balki banklarning moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, bank auditi jarayonida muhimlik va auditorlik riski to'g'ri boshqarilganda, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi oshadi va bank tizimidagi risklar sezilarli darajada kamayadi. Shu bois, muhimlik va risklarni samarali baholash orqali bank auditorlari audit jarayonini yanada ishonchli va professional darajada amalga oshirishlari mumkin.

Mazkur tadqiqot bank auditi jarayonida muhimlik va auditorlik riskini boshqarishning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi va auditorlar uchun strategik yo'nalishlarni belgilab beradi.

Xulosa

Mazkur maqola bank auditida muhimlik va auditorlik riskini takomillashtirish masalalarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, muhimlik va auditorlik riski tushunchalari, ularning o'zaro bog'liqligi va audit jarayoniga ta'siri haqida chuqur tahlil olib borildi. Muhimlik bank auditida auditorning e'tiborini qaratishi kerak bo'lgan moliyaviy hisobotlardagi xatoliklarning ahamiyat darajasini belgilaydi. Auditorlik riski esa moliyaviy hisobotlar noto'g'ri bo'lishiga qaramay, auditorning xato yoki firibgarlikni aniqlay olmasligi bilan bog'liq xavflarni ifodalaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muhimlik va auditorlik riskini boshqarish bank auditing ishonchliligi va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Auditorlar ushbu elementlarni to'g'ri baholash orqali xatoliklarning bank moliyaviy hisobotlariga ta'sirini kamaytirishi va umumiy auditorlik natijalarining ishonchliligini ta'minlashi mumkin.

Bank auditida muhimlik va auditorlik riskini samarali boshqarish uchun quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Muhimlikni aniq belgilash: Har bir bank faoliyati xususiyatlariga qarab muhimlik darajasi qayta baholanib, auditorlar uchun qaysi sohalarga e'tibor qaratish kerakligi aniqlanishi kerak.
2. Auditorlik riskini minimallashtirish: Tabiiy, nazorat va aniqlov risklari auditorlik jarayonida chuqur tahlil qilinishi, risklarni kamaytirish choralari ko'rilishi zarur.
3. Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish: Auditorlik riskini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, avtomatlashtirilgan tahlillar orqali xatoliklarni aniqlash jarayonini tezlashtirish tavsiya etiladi.

4. Xalqaro amaliyotni tatbiq etish: Xalqaro tajribalarni o'rganish va ulardan foydalanish bank auditing samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro audit standartlari va ilg'or texnologiyalar auditorlik riskini boshqarishda muvaffaqiyatli yondashuvlarni ta'minlaydi.

Umuman olganda, muhimlik va auditorlik riski bank auditing ishonchliligi va samaradorligini oshirishda markaziy tushunchalar bo'lib, ularni to'g'ri boshqarish bank tizimida barqarorlik va ishonchni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Mazkur tadqiqot natijalari auditorlar uchun bank auditini takomillashtirish bo'yicha muhim tavsiyalar va strategik yondashuvlarni taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Audit standartlari. (2018). O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
2. Karimov, X. X. (2019). Bank auditing nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
3. Islomov, R. B. (2020). Auditorlik riskini baholash va uni boshqarish usullari. Toshkent: Fan va taraqqiyot nashriyoti.
4. Yusupov, F. S. (2021). Muhimlik va auditorlik jarayonlarining samaradorligi. Toshkent: Moliya nashriyoti.
5. Alimov, N. A. (2022). Bank faoliyatida audit tizimining takomillashtirilishi. Toshkent: Adolat nashriyoti.
6. Qodirov, D. T. (2020). Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashda auditorlik jarayonining roli. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.

7. Abdullayev, O. Z. (2021). Auditorlik faoliyatining rivojlanishi va xalqaro standartlarga moslashuv. Samarqand: Sharq nashriyoti.
8. Shodmonov, A. (2020). Audit jarayonida muhimlik darajasi va risklarni boshqarish. Toshkent: Ilmiy izlanish nashriyoti.
9. Norqulov, K. M. (2019). Bank auditining asosiy tushunchalari va ularni amaliyotga tadbiq etish. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.
10. Tursunov, B. T. (2022). Auditorlik amaliyoti va auditorlik riskini boshqarish. Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti.